

DSBcB026 Zdraví, životní styl a medicína ve starověku

PhDr. Jiří Kouřil, Ph.D.

213777@mail.muni.cz

Informace o kurzu

- 3 kr.
- učebna B2.43

- 8:00 – 9:40

- **odpadne:**
 - pondělí 15. 10. 2018

Ukončení

- přednášky nepovinné
- **2 varianty ukončení:**

 - 1. v. – **hromadný pohovor**
 - podmínky:
 - max. 2 absence
 - účast na opakovací soutěži
 - 2. v. – **test**
 - 80%
 - za každou účast +2%
 - účast na soutěži či hromadném pohovoru +4%
 - účast na akci Antické společnosti +5%

Září 2019?:

- Exkurze do Řecka se zaměřením na starověký sport a vojenství
 - X
 - Expedice
-

-
- Dějiny a rekonstrukce antického sportu a vojenství
 - Dějiny starověkého „sportu“ (Řecko)
 - Dějiny starověkého „sportu“ (Řím)
 - Dějiny starověkého vojenství (Přední východ, Řecko)
 - Expedice po stopách tažení Alexandra Velikého
 - Sportovní, vojenské a etické ideály od antiky k rytířskému středověku
 - Starověká Sparta

Vybrané kapitoly – možná témata

- Úvod do problematiky
 - Medicína v Egyptě
- Medicína v Mezopotámii
 - Medicína v Indii
 - Medicína v Číně
 - Medicína v Persii

- Medicína zbytku Afriky a Asie
- Medicína kmenů Severní, střední a Jižní Ameriky
 - Medicína v Řecku
 - Medicína v Římě
 - Medicína u barbarů
 - Arabská medicína
- Vliv starověké medicíny na středověk
 - Antická psychologie
 - Životní styl ve Spartě
- Jídelníček a pohled na zdravý životní styl
- Doping, podpůrné látky a strava sportovců ve starověku
- Pohled na ideální životní styl v současnosti – porovnání se starověkem
 - ...

Výběr literatury

- Celsus, *De medicina*.
 - Galen, *Method of Medicine*, ...
 - Hippokratés, *Vybrané spisy I*.
 - Hippokratés, *Vybrané spisy II*.
 - Isidor ze Sevilly, *Etymologie IV*.
 - Philostratus, *Gymnastics*.
-
- Cohn-Haft, L. *The Public Physicians of Ancient Greece*
 - Guido, M. *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*.
 - Halioua, B. *Medicína v době faraonů*.
 - Heinrich von Staden (ed. trans.). *Herophilus: The Art of Medicine in Early Alexandria*.
 - Liu, G. & Buck, Ch. *Foundations of Theory for Ancient Chinese Medicine*.
 - Longrigg, J. *Greek Medicine From the Heroic to the Hellenistic Age; Greek Rational Medicine: Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*
 - Nunn, J. F. *Ancient Egyptian Medicine*.
 - Nutton, V. *Ancient Medicine; The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*.
 - Porter, R. *Dějiny medicíny*.
 - Pollak, K. *Medicína dávných civilizací*.
 - Růžička, R. *Medicína dávných civilizací*.
 - Říhová, M. a kol. *Kapitoly z dějin lékařství*.
 - Singer, J. Ch. *Greek Biology and Greek Medicine*.
 - Stavěl, J. *Antická psychologie*.
 - Strouhal, E.; Vachala, B. & H. Vymazalová. *Lékařství starých Egyptanů I*.

- Angelopoulou, N.; Matziari, C.; Mylonas, A.; Abatsidis, G. & Y. Mouratidis. *Hippocrates on Health and Exercise*.
- Papalas, A. J. & Papalas, J. A. *Democedes of Croton and the Development of Sport Medicine*.

ÚVOD KE STAROVĚKÉ MEDICÍNĚ

*„Lidský organismus je mistrovské dílo a dějiny medicíny jsou postupným pronikáním do jeho tajů a dějinami boje člověka s bolestí“
(Růžička 2004: 9).*

- před 15-20 000 lety ukončen vývoj člověka
- Homo sapiens sapiens (člověk cromagnonský)
 - jako my

- chyba
 - lidé ve starověku byli hloupější, ...
 - **X** vše založeno na zkušenostech, my máme mnohem více času a tím i zkušeností ...
- tělesná výška pravděpodobně souvisí částečně i s úrovní kultury, pojetím společnosti (Sparta x Athény, ...)

první „lékaři“, léčba a léky

První lékaři:

- každý sám sobě,
 - ženy jako „dárkyně života“ ,
 - kněží, čarodějové, ...
 - jeskyní malby staré 17 000 let ve Fr.
-

První léčba:

- přikládání rukou,
- zahřívání tělem,
- ochlazování,
- hlazení,
- uklidňování,
- vysávání ran,
- vytahování trnů, atp.

První léky:

- souvislost se vznikem lovu a sběru
- maso a krev zabitých nepřátel
 - lidí i zvířat
 - rozvoj tohoto myšlení s rozvojem lovu

- užívání rostlin, kupř.:
 - dubová kůra,
 - fenykl,
 - heřmánek,
 - kola,
 - mák,
 - ...
 - Od doby cíleného sběru, poznávání a využívání rostlin a uvědomění si jejich blahodárných účinků pro zdraví člověka můžeme mluvit jako o počátku medicíny.
 - Tak docházelo k rozvoji poznatků a zkušeností o rostlinách a jejich účincích.

- Ti, kteří měli nejvíce zkušeností s rostlinami a vyznali se v jejich účincích se stávali povolanejšími k léčbě a významnějšími členy společenství
-

- většinou kmenoví léčitelé
- vznik řady lektvarů
 - hojících rány
 - proti bolesti

lékařství

- první pokusy už v prvobytně pospolné společnosti
- původně šlo o **paleoterapii** (pravěké léčitelství)
 - zkušenosti
 - ne samostat. zaměst. ... zkušenější osoby

- tradované ústně, později zapisované
- nemoc – trest **x** zdraví – odměna ...
- rozvoj kněžského lékařství – vych. ze šamanství, znalosti předávány nástupcům jako **tajemství**
- lékařství ale až tam, kde došlo k utřídění poznatků a lékaři byli v tomto oboru vzdělané osoby
 - Eg., Mez., Indie, Čína, Ř. + Ř.
 - u orientál. civ. základem zkušenost pravěkého lék.

- ne zaostalé – my jen více zkušeností
 - Z lék. – vliv hl. Hippokratés + Avicenna
 - Arménie – ocelové nástroje staré 3000 let
-
- vliv náboženství
 - nejméně v Číně – nemoc výsledkem porušení hygienic. pravidel
 - čínská kniha proroctví *I-t'ing*
 - zákl. 2 prapóly jin + jang

Kněží a kouzelníci

- pro co lidé neměli vysvětlení, vysvětlováno transcendentně ...
 - př. **bolest a nemoc** vyvolána **démony** či jinými zlými silami, jež vstoupily do těla
 - potřeba je vyhnat
 - tím se **léčba** dostala do rukou různých šamanů, mágů, čarodějů, kouzelníků a kněží, kteří byli povoláni, nestačila-li běžná domácí léčba

 - kromě vyhánění démonů a zla postupně zajišťovali např. i dobrý porod, posmrtný život i samotnou léčbu
 - rozvoj znalostí

proti démonům:

- prostředky tzv. černé apatyky:
 - přípravky s výkaly lidí i zvířat
- při usazení v hlavě a vyvolání duševní choroby nebo velkých bolestí hlavy → **trepanace lebky**
 - využíváno i při úrazech hlavy k odstraňování kostních úlomků
 - řada nálezů
 - mnoho operací úspěšných
 - tišení bolesti – bylinami (př. kořen mandragory, konopí, kůra vrby, opium z máku, ...)

- **díky tomu:**
 - vyšší společenské postavení
 - stávali se i léčiteli
- mimo léčivých bylin se později doporučovalo především i mléko a med
- **první léky** si připravovali sami, později si na to brali pomocníky
- žádost k bohům či přírodním silám o splnění **speciálních požadavků** – konec záplav, sucha, hladomoru, ...
- darovali-li obyčejnému člověku určitý **předmět** byla v něm vyhledávána odvaha, síla, radost, štěstí, ... - zde vznik i náboženství odvracející se k předmětům
- **šamani** užívali při léčbě rituálu, tance a zaříkávání

- **Vyhánění zlých duchů při nemoci:**

- 1) *osobou* či *předmětem* – spojeno snad se všemi kulturami, př.:
 - **eskymácký šaman** prostřednictvím dřevěné medicínské hůlky
 - dřevo ze živého stromu bylo pokládáno za magické

 - **Z Borneo** – přenášení nemoci do dřevěných figurek, ...
- 2) *obětí*
 - př. u Chazarů v J Rusku dokonce regicida
 - často při neštěstí, ale naopak i při hojnosti (udržení)

vztah vědy a magie

- součástí starověké magie byla i řada toho, co dnes označujeme za vědu
- **rozdíl mezi S a moderní Z medicínou:**
 - několik tisíc let zkušeností
 - současné odmítání toho, co nelze vědecky doložit... současné lékařství je založeno na vědeckých principech
- **C. G. Jung:** „moderní věda se sama o sobě stává něčím tak složitým, že se rozplývá do magické oblasti“ – př.:
 - tajemná energie v jaderné fyzice
 - logické a matematické náhledy na věci považované za nemožnosti
 - vakuová fluktuace
- **chaologie**
 - dělící čára mezi chaosem a pořádkem, tzv. motýlí efekt, je velmi tenká

- **V medicína:**

- **člověk složen:**

- duše – ego,
 - astrální tělo – volně vznášející se vědomí,

 - éterické tělo – životní síla kolem těla vytvářející auru,
 - fyzické tělo – hmota,
 - individualita – duch s otiskem předchozích životů (nesmrtelná).

- **příčiny nemocí:**

- vrozené defekty,
 - degenerativní poruchy,
 - neschopnost vyrovnat se s nepřízní životního prostředí.
 - léčbou **moc doteku** ... ruce na hlavy jako metoda uklidňování a uzdravování – Buddha, ale i Ježíš, šamani, králové
 - i ve středověku králové vkládali ruce na nemocné, kupř. při tuberkulóze krčních uzlin

Možné dělení lékařských systémů vzhledem k historii

- 1) *lidové léčitelství*
 - tradované zkušenosti,
- 2) *primitivní medicíny*
 - léčebné metody osvojené každou kulturou,
- 3) *kmenové léčebné tradice, šamanství ...*,
- 4) *formální lékařství*
 - medicína indická, V, Z.

LÉKÁRENSTVÍ

- **rostliny-byliny** nejen potravou, ale i složkou při výrobě léčiv
 - důležitá role **zkušeností** – omylů i šťastných náhod různých generací
 - rozvoj znalostí o užití rostlin ad. souvisel s **předáváním vědomostí a zkušeností** z generace na generaci
- **diferenciace** fcí lékaře a lékárníka
 - asi **1. st. AD**

- **důležitá role Řecka / antiky**

- mytologičtí **Kentauroi** známí tím, že dovedli využívat léčivé rostliny
 - Kentaur byl učitelem **Asklépie**
 - od jeho jména je odvozena **zeměžluč** (*kentaureion*), jelikož si pomocí této byliny vyléčil ránu

- Achilleus vyléčil zranění Télefa **řebříčkem**
- královna Artemis vyléčil svého manžela krále Mausólea **pelyňkem** (*artemisií*)
 - podle **Plína**, když si jeho větvičku dáte do bot, tak ujdete mnoho mil, aniž byste pocítili únavu
- užíváno též:
 - **myrhy** – léčebné antimikrobiální účinky
 - **exkrementů ováda** – k uklidnění dětských záchvatů vzteku

cibule a česnek

- V Ř. i Ř., Eg., Indii a Číně chápali velkou důležitost **česneku** a **cibule** pro léčbu i prevenci
- v *Bowersově rukopise* i *Óda na česnek*
- **silice** v nich obsažené uvolňují stahy při křečích zažívacího ústrojí, uvolňují průdušky, ničí některé bakterie, prevence rakoviny, ...
- cibule (*cillium cepa*) – indický příběh o králi Ašókovi

med

- **K** v medu vysušuje vlhkost bakterií, které zahynou
– i proto využíván asi od počátku letopočtu jako mast na rány

vznik farmacie

- sběr a zpracování léčivých rostlin
- vliv na to, že se na nemoc přestalo pohlížet jako na působení démonů/ trest bohů
- kromě rostlin postupné využívání i minerálů
 - sloučeniny arzenu, Cu, Fe, Hg, Pb, Sb, Zi, lapis, malachit, mořská sůl, octan měďnatý, sirník antimonu, uhličitan sodný, ...

Egypt

- vynálezci farmacie (pravděpodobně)
 - bůh lékárníků zde THOVT
 - na jedné nástěnné malbě na lodi označen jako „pharmaki“ (= „ten, který dává jistotu“)
 - podle označení Egypta – KEMET – dostala název chemie
 - zde výborné znalosti
- 1. vysoká škola pro lékaře
 - 4. st. BC, Alexandrie, Ptolem.
 - nejzn. lékopis *O přípravě léků v dílně lékařově* (200 BC, Mantias, žák Hérofila)
- dohled státu – **falšování léků**

Řecko a Řím

ŘECKO

- **apothéké** – léčitelé zde léčili i přípr. léky
- **farmakos** – lék i jed

ŘÍM

- aedilové
- galenika – dle Galéna
- různá nařízení, např.:
 - poprava za výrobu, přechov. a prodej jedů
 - vyhnání za způs. neúmysl. smrti při výdeji léčiv

ARABOVÉ

- rozvoj, Avicenna (980-1037) – vrchol, spis (5 dílů)

dělba práce:

- 4.-5. st. BC
- **herbariové**
 - sběrači (sběr léčivých bylin, sušení)
- **farmakopolové**
 - prodejci bylin na trhu
- **pigmentoriové**
 - první lékárníci, příprava léků
- **farmaceutové**
 - lékaři, kteří si léky sami připravovali

obchody s léky

- postupný vývoj
- 1. lékárna – 754 Bagdád
 - x Evropa – Salerno (i cukroví)
- 5.-14. st. v Evropě – mnichové

třídění léčiv

- **1. chladivá**
 - ocet, lněné semeno, ...
- **2. zahřívající**
 - sladké hrozny, hořčice, ...
- **3. navlhčující**
 - med s vodou, ...
- **4. vysušující**
 - šalvěj, ...

uklidňující / povzbuzující rostliny

- **mandragora**

- Hippokratés jí léčil žlučník
- má hypnotický účinek, vyvolává dobrou náladu i hluboký spánek
- odvar z mandr. se používal i při operacích
- Hannibal ji využil k potlačení vzpoury v okolí Kartága
- Caesar při zajetí od pirátů

- **mák/ opium** – usušená mléčná šťáva z nezralých makovic
 - původ v Mezopotámii
 - mák se pěstoval tisíce let př. Kr.
 - v sumerských textech (starých asi 6000 let) je mák označován za rostlinu radosti
 - ze 115 léčivých předpisů je mák asi v 1/3
 - opium se dávalo i do mastí, používalo jako oční kapky, ...

- makovice = symbol nesmrtelnosti
- z Babylónie a Asýrie přešly znalosti o máku do Egypta jako o omamném léku – zmínka zde v Ebersově papyru jako o léku zapomnění
- antika:
 - **Homér**
 - Helena jej podala Tělemachovi; získala jej od manželky egyptského panovníka Thóna
 - **Theofrastos z Efesu**
 - na **sochách** řeckých bohů
 - na římských **mincích** (jako symbol léčebné síly)
 - doporučovali Hippokratés i Galénos
 - přes antiku do zbytku Evropy
- při ukřižování byla trestancům k ústům přikládána houba namočená v nápoji zapomnění – snad odvar z makovic

- **konopí**, lat. *cannubis*
 - Asyřané používali kanubu – druh kadidla vyvolávající příjemné sny
 - Skytové (Hdt.)
- **hašis**

 - Indie, z konopí
 - pověst – o želvě a konopí
- **koka**
 - její listy JA indiáni k d'ábelským úkonům (sahagún)
- **kaktus peyotl a houba teonactl**
 - výtažek z něj využívali aztéctí kněží – pak viděli tisíce přeludů a rozmlouvali s bohy --- tanec, zpěv, hluboké sny
- **čaj**
 - v Číně (kolébka čaje) k povzbuzení a odstranění únavy
 - zde už 3000 BC, v 10. st. do Evropy

• žen-šen

- původ v Koreji
- v Číně označován jako kouzelný léčitel
 - použití popsal císař Šen-nung v knize *Materia Medica*
 - podle něj je tonikem pro 5 hlavních orgánů, dále posilňuje duši, rozptyluje strach, vyhání zlo, zjasňuje zrak, otvírá srdce, působí proti únavě i depresím a uklidňuje duchy zvířat.
- nejslavnější léčivá rostlina V Asie
- účinky:
 - tonizuje cévní systém,
 - snižuje vysoký TK, zvyšuje nízký TK,
 - posiluje a povzbuzuje organismus,
 - tlumí při neurózách,
 - působí protizánětlivě,
 - zastavuje krvácení,
 - léčí chudokrevnost,
 - podporuje pohlavní pud ...

- **alkohol:**

- **pivo a víno**

- 6500 BC

- výroba alkoholu 3500 BC – egyptský papyrus

- **víno**

- jako první lékařskou pomoc – žáci Hippokrata

- **tabák**

- Indie – žvýkání listů

- Mexiko – Mayové kol. 500 AD

rostliny jako jedy

- z negativních zkušeností generací
- př.
 - oměj/ vlčí mor/ ocún použila Médeia
 - bolehlav požil Sókrates
 - med z pěnišníkových hájů
 - opékané maso na větvích z oleandru
- **Mithridatés VI. Eupatór (121-64 AD)**
 - pontský král, patřil ke známým hledačům jedů/ protijedů

Lékárenství – alchymie

- zakl. bůh **THOVT** (řec. **Hermés Trismegistos**)
 - hermetické umění
 - Thovt, Hermés, Merkur
 - HT – *Smaragdová deska*
 - zde veškerá moudrost
 - vychází z Jednoho (pralátka) a do Jednoho se vrací x Plot.
- „*Apollón byl současně bohem lékařství i tím, kdo na lidstvo nemoci sesílal. Obojí původně patřilo k jedinému řemeslu, a stejně je tomu dnes*“ (J. Swift).
- některé indické a čínské nábož. praktiky – blízko k alchymii

- **CÍL:** najít elixír života, nesmrtelnost, všelék
 - pontský král Mithridatés VI. Eupatór
 - 54 přísad

 - název. **mihridat**, theria cum, **thyrak**,
 - nepomohl Nerovi – proto řekl svému lékaři **Andromachovi z Kréty**, aby jej vylepšil
 - = theriak (cz **dryák**)
 - x staletí základem evropské medicíny
 - do 18. stol.
 - většina látek je ale podle souč. medicíny neúčinná

ideální obec

- civilizace **Lemurie**, země **Mu**

Arkádie – zlatý věk

- mírné klima, lev x beránek, klid a mír, žádné zlo, námaha, bolesti a choroby
----- plno trudů u lidí, svízelů na zemi a protivenství v moři, mnoho nemocí
(Hésiodos) – had a jablko v ráji

Atlantida

- zánik asi 9000 BC – od Eg. z města Sais
- předek eg. a mays. kultury? --- **pyramidy**
 - mummu (Sum.) x mumuz (Mayové) x mumu (Fidži) x mur (Eg.)
- světadíl mezi A-E-A ?
- bůh **Thovt**/ Hermés
 - atlantský mág?
 - znalosti na *Smaragdové desce*
 - ukrýv. rozsáhlých znalostí o přírod. vědách magií a udržování lidí v nevědomosti

antika

- lékařství postupně nahrazovalo transcendentní vysvětlování nemocí, jejich původu, ...
- na tělo se začalo pohlížet v souladu s ostatními elementy vesmíru

- vztah mikro- a makrokosmu se zdravím a harmonií přírody
- antická medicína od H po G (5. st BC- 2. st. AD) – důležitost 4 přírodních elementů a 4 tělesných šťáv a jejich vzájemného stavu a rovnováhy --- odraz v temperamentu ...
 - udržování – **hygiēna** (*hygieia* = zdravý životní styl)
 - obnovování – **medicína**
- pro celkový **dobrý zdravotní stav** byla důležitá správná strava a její návyky, tělesný pohyb, dodržování hygieny a celkový zdravý životní styl

Epidemie

- **zoonózy** – hrozba od počátku civilizací
- ve velkých městech Eg., Mezop., Číně, Indii, stř. Americe ... také velká stáda dobytka
 - šíření letálních patogenů včetně virů neštovic
- expanze původně zvířecích chorob:
 - záškrť, chřipka, plané neštovice, příušnice, ...
 - byly nakažlivé přímým dotekem
 - snadné a rychlé šíření
- --- začátek éry velkých epidemií

- **Starý Zákon**

- záznam velké epidemie v Egyptě

- **Peloponéská válka**

- před ní malárie, TBC, záškrť, chřipka, ...

- 430 BC epidemie neznámé infekce

- pravděp. Afrika ---- Persie

- popsal Thuc.

- bolest hlavy, dávivý kašel, zvracení, bolest na prsou, křečovitě záchvaty a smrt

- zarudlá či sinavá kůže s mnoha puchýři a vředy

- střevní problémy

- 4 roky na pevnině $\frac{1}{4}$ Ath. + $\frac{1}{4}$ dalších obyvatel

- epidemie ? – možné:

- mor, neštovice, spalničky, tyfus, syfilida či otrava námelem

- obdobné epidemie nejspíše způsobily zánik i jiných civilizací

- **římská říše**

- expanze impéria znamenala rozvoj a šíření epidemií, např.:

- tzv. **Antoniův mor** (snad spalničky přinesené legií z BV

- 165-180 BC

-
- ¼ všech obyvatel v postižených oblastech --- asi 5 000 000 lidí

- **epidemie z let 211-266 AD**

- v jejím vrcholu jen v Římě 5000 lidí/ den

- obrovská virulence – obyvatelstvo proti ní nebylo téměř odolné

- tzv. **Justiniánův mor** (541 AD)

- Dýmějový mor

- 540 Egypt, 542 Konstantinopol

- Prokopios – v K. 10 000 lidí denně, nebylo kam dávat mrtvoly

- ¼ obyvatel V Středomoří; zabíjel zhruba 2/3 infikovaných

- poté asi 200 let po Evropě

- endemická malárie, neštovice, spalničky

- **Japonsko**

- epidemie spalniček přinesená buddhistickými mnichy 552 AD
- dále 585 spalničky nebo neštovice
- neštovice, spalničky, chřipka, příušnice, úplavice, ...

ELL. DELAUNAY. PINXT.

BOCÈTE FRANÇAISE DE GRAVURE

LEXASSEUR SCULPT.